

децении, кога тоа во многу зависело и од ослободителното движење, дошло исклучиво во рацете на балканските монархии, и уште повеќе — на европските сили од двата антагонистички блока, кои пак од него правеле маса за привлекување на една или друга балканска земја кон себе. И по завршувањето на првата светска војна (1918—1919) Македонија останала поделена, македонското прашање — отворено, а македонскиот народ поробен. Но, новите услови ќе предизвикаат и нови ослободителни напори, што ќе бидат носени и од поновите македонски генерации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андонов-Полјански, X. Г., Ситуацијата во Македонија по Илинденското востание и Миршштегските реформи, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, 1955, т. 8, с. 1—44.
2. Катарџиев, Иван, Серската област (1780—1878). Економски, политички и културен преглед, Скопје, 1961.
3. Конески Блаже, Кон македонската преродба. Македонските учебници од XIX век, Скопје, 1959.
4. Лане Љубен, Одбрани четива за историјата на македонскиот народ II дел, Скопје, 1953 год.
5. Пандевски Манол, Политичките партии и организации во Македонија (1908—1909), Скопје, 1965.
7. Ристовски Блаже, Крсте П. Мисирков (1874—1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла, Скопје, 1966.
8. Ташковски Драган, Раѓањето на македонската нација, Скопје, 1966.

Н. Велјановски

ЗА РАЗВИТОКОТ НА АРХИВСКАТА СЛУЖБА ВО МАКЕДОНИЈА

Се навршија полни шеснаесет години од постоењето на Архивот на Македонија, што се поклопува и со шеснаесетгодишнината од постоењето на архивската служба во нашата Република. Во овој период на постоење на архивската служба, и покрај објективните тешкотии, постигнати се такви резултати што со право може да се констатира дека оваа служба го најде своето место во општествениот живот и го оправда своето постоење.

Архивската служба во Македонија е релативно млада. Како организирана служба таа постои од 1951 година. Макар што почетокот за чување архивска граѓа е поврзан за постари датуми, по ослободувањето до 1951 година во Македонија не постоеја самостојни архивски установи. Дури во почетокот на 1951 год. појде до основањето на првата организирана архивска установа — Државната архива на Македонија, а во 1953 година и до основањето на неколку локални историски архиви.

Првата архивска институција за приспособување и обработка на архивската граѓа и документација на територијата на Македонија, формирана е на 28. IX. 1926 година во Скопје. Нејзин директор беше

Делимир Лазаревиќ, професор во Скопје, кој во почетокот архивската граѓа ја собираще во својата куќа, а подоцна доби една просторија во тогашниот Просветен дом.

Положбата на таа институција беше таква што поради малубројниот персонал не можеше да пристапи кон нормална работа. Поради големата незаинтересираност на месната власт, како и на Министерството за просвета и факултетот во Скопје, немаше можност да се развие некоја пообемна дејност. Дури по 4 години од почнувањето со работа на установата, во 1930 година, Делимир Лазаревиќ, веројатно охрабрен од зголемениот буџет, распиша конкурс во „Скопски гласник“ со кој бара изнајмување шест работни простории. Делимир Лазаревиќ работеше до 1938 година, а потоа дојде Ристо Ѓорѓичковиќ кој работеше до 1941 година.

Стручната работа се одвиваше многу тешко. Самиот Лазаревиќ не беше упатен во работата и многу често бара напатствија од Министерството за просвета. И покрај тоа, на полето на заштитата и очувањето на архивскиот материјал кој се создавал, а и кој бил дотогаш создаден, сторил прилично. Прв акт што го прави, тоа е што апелира до надлежните органи на власта, а тие од своја страна бараат од своите потчинети да го приберат архивскиот материјал и да го депонираат во Скопје. Потоа, преку Државната архива во Белград, бара да биде известно Министерството на вероисповеста, да тоа ги извести црквите и манастирите на оваа територија дека отпочнала со работа ваква институција, а тие да излезат во пресрет при акцијата за присобирање на архивскиот материјал.

Ваквата акција на Лазаревиќ роди плод. Архивите од бившите бугарски и други конзулства, трговски агентства и др. биле пронајдени и депонирани во Скопје. Меѓутоа, пронајдените материјали, поради лошите услови за сместување и натаму биле изложени на пропаѓање и уништување.

Многу страдаа архивите и за време на Втората светска војна. Архивата на бившата Вардарска бановина беше уништена во нејзините простории. Исто така архивите на обласните дирекции, стопански и приватни здруженија, како и друг материјал од времето на окупацијата 1941—1944 година беше во голема мера уништен.

Останаа само оние материјали кои се чуваа во Музејот за Јужна Србија, бидејќи во 1941 год. Архивата како самостојна установа престана да постои, а била само дел на спомнатиот музеј. Така е уништен драгоцен архивски материјал за македонската историја, а архивско искуство не е ни пренесено.

Народноослободителната борба донесе нов третман на архивската граѓа. Уште во текот на НОБ, од народната власт преземени се мерки за заштита на архивскиот материјал. Во октомври 1944 год. другарот Тито со заповед до ЈНА обрна внимание на потребата од чување на историските документи, архиви и други споменици на културата. Во време на воените операции во Срем, Националниот комитет за ослободување на Југославија, како привремена влада, донесе Одлука за заштита и чување на културните паметници и старини, објавена во „Службен лист

на ДФЈ” бр. 10/45 година, со што народната власт ја прокламира полната заинтересираност на народот за очување и користење на архивските материјали. Со таа одлука архивите на државните и самоуправните установи, научните збирки и др. вредности, ставени се под заштита на државата. Управата над нив е доверена на просветните органи, а ракувањето на стручните лица. Забрането е изнесувањето на архивскиот материјал во странство. Исто така препорачана е полна заштита на архивските материјали при преземањето на населените места.

Тоа беа привремени прописи и мерки на народната власт со кои беа решени основните и најважните прашања на архивската служба кои многу помогнаа, се разбира, прокламирајќи ја општествената сопственост на архивската граѓа, во тие воени пустошења да се сочуваат и заштитат архивските материјали. Поослободувањето донесени се следните сојузни прописи:

Заповед бр. 1449, од 5 јуни 1946 год., со која се забранува оттуѓување и уништување на архивските материјали и заповед број 2172 од 12 март 1948 год. за привремено осигурување на архивите.

Во Македонија Министерството за народна просвета со писмо бр. 2500 од 3 мај 1945 год. побара да се формира Архив на народноослободителното движење за Македонија при Народната библиотека во Скопје и побара мислење од Главниот штаб, но до негово формирање не дојде. На 30 мај 1946 год. Министерството за просвета формира комисија за присобирање на архивски материјал, која почна со акција за присобирање. Акцијата не беше многу успешна поради слабата заинтересираност на одделенијата за просвета при месните одбори.

Стремежот на народната власт да ја постави архивската служба на здрави темели се гледа и од донесените акти во текот на НОБ, а и непосредно по неа. Меѓутоа, архивската служба во Македонија е поставена на здрава основа дури во 1950 година со донесување на архивското законодавство, што е во тесна врска со формирањето на првата архивска институција — Државната архива на НРМ и мрежата на архивски установи во Македонија. Преку тоа беа поставени здрави темели на архивската служба во Македонија, со што се создадоа сите можности за нејзиниот непречен развиток.

Поставените задачи пред архивската служба денеска ги извршуваат Архивот на Македонија, како матичен архив, и 9 локални архиви во Битола, Прилеп, Титов Велес, Струмица, Штип, Куманово, Тетово, Охрид и Скопје. При оваа состојба, денес цела Македонија е покриена со архивска мрежа, прилагодена според историското минато на одредени територијални подрачја.

Во текот на своето шеснаесетгодишно постоење, архивската служба во СР Македонија успеа да развие таква дејност со која се приближи до нивото на архивската служба во другите републики, во кои поодделни архиви постојат повеќе децении.

Сметајќи го како најважна и прва задача прибирањето на архивските материјали во своите депа, архивите во СР Македонија сериозно му пристапија на овој проблем. Така, денеска бројот на депонираните

фондови во архивите изнесува над 1.200 фонда, со преку осум милиони документи.

Особено важни архивски фондови поседува Архивот на Македонија. Меѓу нив би требало да се истакнат следните:

1. Турски општински управи за градовите (Скопје, Велес, Тетово, Крива Паланка, Куманово, Кочани, Штип и Прилеп) 1285—1328 год. (1869—1912).

2. Митрополии и архиерејски намесништва на Бугарската егзархија во Македонија:

а) Охридска митрополија 1889, 1891—1892, 1901—1904 год.

б) Велешка митрополија 1891—1911 год.

в) Дебарска митрополија 1891—1918 год.

г) Пелагониска митрополија 1893—1912 год.

д) Скопска митрополија 1905—1913 год.

ѓ) Архиерејско намесништво — Тетово 1882—1918 год.

е) Архиерејско намесништво Кратово 1894—1912 год.

3. Архивски фондови од бугарската окупација на Македонија 1915—1918 год.

4. Велешко-дебарска епископија 1914—1920 год.

5. Скопска митрополија 1921—1941 год.

6. Македонски национален комитет 1913—1938 год.

7. Филозофски факултет Скопје 1920—1941 год.

8. Фондови на Исламска верска зедница 1915—1941 год.

9. Скопска бугарска митрополија 1941—1944 год.

10. Фондови на судски установи:

а) Првостепени (окружни) суд у Скопљу 1919—1941 год.

б) Апелациони суд у Скопљу 1919—1941 год.

в) Срески суд у Скопљу 1934—1941 год.

г) Аграрни суд у Скопљу 1923—1941 год.

д) Управни суд у Скопљу 1923—1941 год.

ѓ) Срески шерифски суд у Скопљу 1930—1941 год.

е) Врховни шерифски суд у Скопљу 1932—1938 год.

ж) Државно тужиоштво у Скопљу 1934—1940 год.

з) Више државно тужиоштво у Скопљу 1934—1940 г.

и) Скопски областен суд 1941—1944 год.

ј) Скопски околиски суд 1941—1944 год.

к) Скопски апелативен суд 1941—1944 год.

л) Врховни касациони суд во Скопје 1941—1944 год.

љ) Скопска државна адвокатура 1941 год.

11. Обласни народни одбори за Скопска, Штипска и Битолска област 1949—1950 год.

12. Поголема група од приватни трговски фондови од кои по својата важност најзначајни се:

Браќа Машови — Велес 1852—1922 год.;

Јанчулеви — Скопје 1909—1948 год.;

Димитрови — Скопје 1930—1945 год. и други.

13. Група фондови од адвокатска дејност во бивша Југославија.

14. Група фондови на општествено-политички работници.

Освен фондовите, поважни збирки се:

1. Збирка сцили 1016—1343 (1607—1925) год.

2. Збирка фермани 1646—1859 год.

3. Збирка берати 1702—1911 год.

4. Збирка географски и топографски карти. Збирката содржи турски карти за Македонија и балканските земји и извесен број средновековни карти.

5. Покрај наведените, Архивот поседува и збирка на поединечни значајни документи.

Архивот располага со своја библиотека, која се состои од два дела: стручно-прирачна и ориентална. Ориенталниот дел има над 4.500 стари книги и ракописи на турски, арапски и персиски јазик, меѓу кои најстарата книга датира од 1196 год.

Изнесеното е само дел од она со што располага Архивот на Македонија. Историските архиви исто така располагаат со значајни архивски фондови, но во помала количина.

Богатството со кое се располага, секако, е резултат и на систематското иследување кое е вршено и се врши од страна на историските архиви како на територијата на СР Македонија, така во земјата и во странство. На тој начин кај граѓаните се пронаоѓани многу значајни документи од XVIII и XIX век, како што се сите семејни фондови, делови од егзархиските фондови, фермани, берати и др. документи.

Македонија со својата територијална местоположба отсекогаш претставувала интерес за соседните, па и за другите европски земји. Како резултат на тоа, секогаш претставувала попрштите за одигрување воени и други историски настани. Војните, кои често се водеа во Македонија и за Македонија, создадоа таква ситуација што архивскиот материјал беше набрзо уништуван. При тоа денеска имаме положба да е сочуван само мал дел архивски материјал кој се создавал на нашата територија. Уништувањето или однесувањето на материјалот одело напоредно со поробувањето на Македонија. Бидејќи поробувачите често се менувале, секој настојувал да ги избрише трагите на претходниот, а при тоа најмногу страдал архивскиот материјал кој е уништуван или однесен во странство. Така архивскиот материјал од манастирите и црквите и другите установи бил внимателно испитуван од страна на странските конзули и разнесуван надвор од Македонија.

Резултат на ваквата положба е наследената непотполност на архивската граѓа во архивите. Поради тоа, архивите презедоа систематско иследување на архивските фондови во земјата и странство, со цел да се изврши пополнување на нашата архивска граѓа. Вршено е иследување во земјата и тоа во Дипломатскиот архив при ДСНР, Архивот на СР Србија, Архивот на СФРЈ и други сродни установи во други градови во земјата, при што се микрофилмувани голем број документи кои се однесуваат на Македонија. Во странство е вршено иследување во Турција, Австрија, Велика Британија, Италија, САД, НР Бугарија, Франција, Швајцарија, Шведска, Германската Демократска Република, Западна Германија, Шпанија, СССР и НР Румунија, при што се микрофилмувани голем број документи за историјата на Македонија.

Со оглед на прилично големото задоцнување во формулирањето на архивски установи во Македонија, од една страна, и на постојаниот пораст на архивските фондови, од друга страна, архивите во својата досегашна работа мораа поголемо внимание да му посветат на своето потесно архивско подрачје. Така, најголем дел од времето беше посветен на при-

собирање и средување на архивскиот материјал, неговото инвентарирање, уредување на информативните помагала и индицирање на архивски материјал значаен за историјата на Македонија, како и неговото микро-филмување. Како резултат на оваа работа, односно на работата на своето потесно архивско подрачје, обработени се и направени достапни за користење само во Архивот на Македонија 560 фондови, а земени сите историски архиви во целина достапни се за користење во научни и други цели околу 45% од сите депонирани архивски фондови и збирки.

Иако за релативно краток период, развивајќи се вака, архивските установи во Македонија се при крај на совладување на првата фаза од својата работа, а тоа е средувањето и обработката на архивската граѓа. Ова не значи дека архивските установи повеќе не ќе се занимаваат со оваа дејност, но користејќи го архивското законодавство кое ќе овозможи прием на регистратурски среден материјал, се очекува оваа дејност да зафати далеку помалу време од она што е употребувано до сега. Согледани се можностите за премин во повисока фаза, а тоа е вклучување на архивските во извршување на повисока стручна работа. Имено, како значајна цел пред архивските установи се поставува создавањето на пошироки можности за користење на архивската граѓа во научни и други цели и овозможување порационален пристап до неа. Ова го наметнува и Законот за архивската граѓа и архивите, кој ги третира архивските установи како установи кои ја преземаат, средуваат, обработуваат, конзервираат, чуваат, објавуваат и овозможуваат користење на архивската граѓа.

Архивската граѓа, колку и да биде богата, би преставувала мртов капитал, ако за нејзиното постоење не е информирана јавноста. На ова поле некои установи презедоа чекори. Архивот на Македонија веќе систематски работи на публикување на архивската граѓа со која располага. Освен тоа, како резултат на внатрешната дејност на архивите, ќе произлезат и водичите за архивите, кои во повеќе архиви се работат. Со ваквите публикации јавноста ќе добие увид во граѓата со која располагаат архивите, со што ќе ѝ биде предаден само еден дел од граѓата, а тоа е обработената граѓа создавана до 1941 година. Понатаму, гледајќи ја важноста на водичите, архивите ќе се зафатат и со издавање на специјален водич низ сите архиви во Македонија. Во тој водич ќе биде даден преглед на сите фондови, со што во голема мерка ќе се олесни пронаоѓањето на потребната документација за научна дејност. Придонес кон овој план е и Централната картотека на сите архивски фондови во Македонија, која во Архивот на Македонија е во тек на изработка.

Дури по извршувањето на овие работи ќе може да се реализира побрз и порационален пристап до обработената архивска граѓа, а тоа во голема мерка ќе ја олесни научната работа, со што и архивите ќе се афирмираат како стручни установи од посебен општествен интерес.